

*Голові разової спеціалізованої вченої ради
Національного університету
«Запорізька політехніка»,
доктору юридичних наук, професору
Руслані Миколаївні МАКСАКОВІЙ*

ВІДГУК

**офіційного опонента – кандидата юридичних наук, доцента
Михайла Анатолійовича Аніщенка
на дисертаційну роботу Свистунової Олени Вікторівни
на тему «Конституційне право громадян України на соціальний захист»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 – «Право»**

Актуальність теми дослідження. Актуальність дослідження конституційного права громадян України на соціальний захист не викликає жодних сумнівів, адже відповідно до статті 1 Конституції України, Україна є суверенною і незалежною, демократичною, правовою та соціальною державою. І саме соціальна спрямованість держави визначає її сучасний зміст, відповідність міжнародним стандартам захисту та реалізації прав і свобод людини, оскільки ліберальні концепції держави, де основною функцією держави була роль «нічного сторожа», відійшли у минуле. Сучасній державі необхідно бути активним учасником соціально-економічних відносин з метою забезпечення громадянам гідних умов життя. Але цього неможливо досягти без ефективної системи соціального захисту населення, яка має бути закріплена Конституцією України та детально регламентована законами та підзаконними нормативно-правовими актами.

Ядром вищезазначеної системи, на нашу думку, є конституційне право громадян на соціальний захист, а забезпечення та реалізація цього права визначають зміст і спрямованість діяльності цієї системи. У цьому контексті дуже важливим є не лише формальна регламентація права громадян на соціальний захист, але і реальні механізми гарантій їх виконання, що забезпечується низкою економічних та організаційно-правових заходів. Адже саме від ступеню реалізації права на соціальний захист залежить добробут достатньо великої частки населення України, яка в силу тих чи інших обставин стала соціально вразливою.

Важливість та актуальність дисертаційного дослідження суттєво підвищилась із введенням на території України воєнного стану, значної

кількості постраждалих та великих руйнувань, спричинених веденням бойових дій та постійними обстрілами української території. За даними ООН на початок вересня 2025 року в Україні налічувалось близько 3,7 мільйона внутрішньо переміщених осіб, але за даними Міністерства соціальної політики України ця цифра є ще вищою – близько 4,67 мільйона. Крім того, значна частина населення має пошкоджене внаслідок бойових дій житло, поранення, каліцтва, посттравматичні стресові розлади, спричинені бойовими діями. Така ситуація безумовно обумовлює підвищений суспільний запит на реалізацію конституційного права громадян на соціальний захист, яке має гарантувати держава.

Напрацювання розглядуваного дисертаційного дослідження є особливо цінними, враховуючи перспективи післявоєнної відбудови української держави, де проблеми реалізації конституційного права на соціальний захист будуть стояти особливо гостро. Біженці, які повертатимуться на територію України із-за кордону, ветерани збройних сил України, внутрішньо переміщені особи, постраждалі від війни підприємці, особи з інвалідністю, багатодітні сім'ї – це далеко не повний список суб'єктів, які потребуватимуть соціальної підтримки та допомоги держави. Із значною часткою впевненості можна говорити про те, що у зазначений період таких кардинальних трансформацій, з'явиться потреба у впровадженні нових, адаптованих до умов поствоєнної відбудови, видів та форм соціального захисту населення, що будуть найбільш актуальні та ефективні у післявоєнний період.

Таким чином, усі вищенаведені обставини свідчать про необхідність проведення наукових досліджень щодо регламентації, реалізації та гарантування конституційного права на соціальний захист для громадян України.

На підставі цього можна констатувати, що дисертаційне дослідження Свистунової О. В. відзначається високим рівнем актуальності, наукової обґрунтованості та практичної значущості для розвитку правової науки і формування сучасної доктрини соціальних прав людини в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021, зокрема одним із її стратегічних напрямів є забезпечення права на працю та соціальний захист, а також Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, затвердженої Постановою загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 р. № 12-21, де серед пріоритетних напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень у галузі права

визначено правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини, що включають проблематику належного соціального забезпечення та гарантії реалізації прав людини.

Дослідження виконано також у межах плану науково-дослідних робіт кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка» за такими напрямками: «Право та державознавство в умовах сучасних глобалізаційних процесів» (номер державної реєстрації 012021, виконувалась в період з 2021–2024 роки) та «Формування та реалізація державної політики у сфері юридичної освіти та науки» (номер державної реєстрації 012024, терміни виконання з 2024–2027 роки), що підтверджує актуальність та цінність таких напрацювань.

Тему дисертаційного дослідження затверджено рішенням Вченої ради Національного університету «Запорізька політехніка» від 07 грудня 2021 року (протокол № 7).

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться в дисертації, їх достовірність і новизна. Дослідження присвячено комплексному теоретико-правовому обґрунтуванню конституційного права громадян України на соціальний захист, виявленню його особливостей, гарантіям його реалізації, а також на основі проведеного глибокого аналізу адміністративної та судової практики застосування законодавства про соціальний захист, розроблення науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів реалізації та забезпечення цього права в умовах європейської інтеграції та сучасних соціально-економічних викликів, в тому числі з використанням сучасних механізмів.

Варто відзначити, що автором в рамках дослідження було проведено дуже ґрунтовний аналіз поняття «соціальний захист» з позицій економічного, соціологічного, філософського та правового підходів, в межах якого було детально розглянуто погляди щодо проблематики концепції соціального захисту видатних вчених України та світу, представників провідних економічних, соціологічних, філософських та юридичних наукових шкіл. Глибоке розуміння самого поняття «соціальний захист», на нашу думку, сприятиме оптимальній імплементації та регламентації конституційного права на соціальний захист в систему права сучасної України з подальшою інтеграцією у соціально-економічні відносини, включаючи дієві механізми реалізації та гарантування.

Неодмінно сильною стороною дисертаційного дослідження є проведення автором глибокого історико-правового аналізу становлення та розвитку права на соціальний захист в Україні, у процесі якого було досліджено як пам'ятки українського права, так і сучасну нормативно-правову базу. Також в рамках

вищезазначеного аналізу автором запропоновано власну періодизацію етапів становлення та розвитку права на соціальний захист, яка складається з десяти таких етапів та охоплює періоди від Київської Русі до сучасного розвитку України.

Методологічно вірним вважаємо підхід автора щодо визначення спеціальних ознак конституційного громадян права на соціальний захист, в межах якого автором було сформульовано шість ознак, виходячи зі змісту ст. 46 Конституції України, якою регламентовано право на соціальний захист. Автором визначено зміст конституційного права на соціальний захист, складовими якого визначаються інші конституційні права громадян (право на державне забезпечення соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, право на житло, право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, право на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування тощо).

Цікавою та надзвичайно актуальною для сучасного гуманістичного світогляду, що знаходить своє відображення у правозастосовчій практиці найбільш прогресивних та демократичних держав світу, є думка автора про те, що право на соціальний захист «визначає основні принципи й цінності, пов'язані із забезпеченням соціальної безпеки, добробуту та справедливості громадян».

Вважаємо, що з найбільш науково обґрунтованих результатів дослідження, варто виокремити наступні:

- запропоновано інтеграційно-орієнтований підхід до правового забезпечення соціального захисту, спрямований на ефективну реалізацію конституційного права людини на соціальний захист та врахування сучасних соціально-економічних викликів, принципів сталого розвитку й європейських стандартів у сфері соціальної політики;

- визначено особливості юридичних гарантій конституційного права на соціальний захист в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови, проведено комплексний аналіз інституційних, процесуальних та матеріально-правових механізмів його забезпечення, оцінено їх ефективність, виявлено прогалини у законодавстві й практиці застосування та обґрунтовано заходи підвищення рівня правозахисного забезпечення соціальних прав громадян;

- удосконалено визначення поняття «концепція соціального захисту» як науково-правової моделі, що узагальнює основні ідеї, принципи та напрями розвитку системи соціального захисту та визначає методологічні засади вдосконалення її нормативно-правового регулювання;

- удосконалено сучасну концепцію «рівності та інклюзії» у сфері соціального захисту, зокрема впровадження стандартів доступності у фізичній,

цифровій, інформаційній та соціальній сферах, створення механізмів контролю за їх дотриманням та застосування податкових і фінансових стимулів для бізнесу й громадських організацій;

- удосконалено доктринальні підходи до забезпечення громадян конституційними гарантіями соціального захисту з урахуванням судової практики ЄСПЛ, національної судової практики та міжнародних актів, що дозволяє більш чітко закріпити ключові елементи права на соціальний захист, зокрема: право на мінімальний рівень забезпечення, принцип недискримінації, право на ефективний захист, гарантії для уразливих категорій населення, прозорість і доступність інформації, механізми моніторингу та контролю;

- удосконалено механізми реалізації конституційного права на соціальний захист у сучасній правовій системі України, що включають уточнення та систематизацію законодавчих положень, усунення суперечностей між законами, закріплення чітких процедур доступу громадян до соціального захисту та забезпечення фінансових, організаційних і інституційних інструментів для практичної реалізації права;

- дістали подальшого розвитку механізми удосконалення нормативної бази забезпечення конституційного права на соціальний захист, зокрема шляхом закріплення у проекті Соціального кодексу України основних правових принципів регулювання відносин у сфері соціального захисту, гарантування права на соціальний захист визначеному колу осіб, забезпечення гендерної рівності у цій сфері, а також створення Єдиного електронного реєстру отримувачів соціальної підтримки;

- дістали подальшого розвитку комплексні заходи для вирішення проблем реалізації конституційного права на соціальний захист, включаючи юридичний аудит та аналіз нормативно-правової бази, ухвалення уніфікованого законодавчого акту, забезпечення правової визначеності, гармонізацію з міжнародними стандартами, встановлення спрощеної процедури судового захисту та проведення інституційних змін;

- дістали подальшого розвитку пропозиції щодо впровадження електронних послуг, створення єдиного порталу соціальних послуг, інтеграції баз даних різних державних установ та використання цифрових посвідчень особи для підвищення ефективності та прозорості системи соціального захисту.

Викладені у дисертації О. В. Свистунової наукові положення, висновки та рекомендації є науково обґрунтованими, базуються на використанні багатоаспектних наукових поглядів та підходів, аналізі історичних джерел та нормативно-правових актів, їх теоретичної значущості та практичної цінності.

Вивчення роботи дозволяє стверджувати, що поставлені дисертанткою завдання було успішно виконано, що дозволить теоретично переосмислити

існуючі підходи до об'єкту дослідження, зробити внесок у науково-практичну дискусію щодо поняття, ознак, змісту, суб'єктного складу, механізмів реалізації та гарантій конституційного права громадян на соціальний захист.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, є достовірними та обґрунтованими. Такий висновок можна зробити на основі того, що під час підготовки роботи було використано традиційну систему загальнофілософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання, обраних відповідно до мети, завдань і предмета дослідження. Найбільш вживаним методом дослідження у цій роботі визначено структурно-функціональний метод, за допомогою якого стало можливим комплексно охарактеризувати систему гарантій забезпечення конституційного права на соціальний захист в Україні та запропонувати шляхи її вдосконалення.

Поряд із структурно-функціональним методом авторка вдало поєднала використання низки загальнонаукових і спеціально-наукових підходів. Зокрема, у роботі застосовано формально-логічний, порівняльно-правовий, історико-правовий методи, а також метод узагальнення.

Теоретичну основу дисертації становлять наукові напрацювання українських і зарубіжних дослідників, присвячені проблематиці прав і свобод людини та громадянина, а також питанням їх юридичних гарантій. Підґрунтям роботи слугували дослідження, що стосуються поняття та сутнісних ознак соціальних прав, а також гарантій конституційного права на соціальний захист. Нормативну й емпіричну базу дослідження становлять Конституція України, закони України, інші нормативно-правові акти, конституції іноземних держав, міжнародно-правові акти у сфері прав людини, судові рішення Конституційного Суду України та Верховного Суду, Європейського суду з прав людини, а також аналітичні матеріали міжнародних і вітчизняних неурядових та громадських організацій.

Оцінка змісту і завершеності дисертаційного дослідження. Дисертаційне дослідження Олени Вікторівни Свистунової вирізняється чітко вибудованою структурою, логічною послідовністю та внутрішньою узгодженістю, що повністю відповідає вимогам, висунутим до кваліфікаційних наукових праць для здобуття ступеня доктора філософії. Робота включає вступ, три ключові розділи, висновки, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг дисертації відповідає встановленим нормам, а науковий інструментарій базується на ґрунтовному аналізі нормативних, емпіричних, історичних і доктринальних матеріалів.

У вступі чітко обґрунтовано актуальність вибраної проблематики,

визначено її взаємозв'язок із науковими програмами та напрямками розвитку правової науки в Україні, а також сформульовано мету, об'єкт і предмет дослідження й окреслено застосовану методологію. Окремо акцентовано увагу на науковій новизні роботи, її практичній цінності та проходженні апробації отриманих результатів.

Розділ 1 «Теоретичні засади дослідження конституційного права на соціальний захист» присвячений питанням еволюції підходів до розуміння концепції соціального захисту в межах конституційного права, основним етапам становлення та розвитку конституційного права громадянина на соціальний захист в Україні, а також поняттю, сутності та ознакам конституційного права громадянина на соціальний захист.

Вважаємо за необхідне підтримати розроблений автором інтеграційно-орієнтований підхід, суть якого полягає у переході від утриманських практик до взаємної відповідальності держави та особи, що узгоджується з європейськими тенденціями та Цілями сталого розвитку України до 2030 року.

У розділі 2 «Гарантії конституційного права на соціальний захист в Україні» визначено поняття гарантій конституційного права громадян на соціальний захист в Україні, проаналізовано їх зміст та здійснено класифікацію, детально розглянуто нормативно-правові, а також організаційно-правові гарантії реалізації конституційного права на соціальний захист в Україні.

Вважаємо, що слід позитивно оцінити проведений дисертанткою аналіз юридичних гарантій конституційного права громадян на соціальний захист, згідно з яким юридичні гарантії поділяються на дві групи:

- нормативно-правові гарантії – законодавчі норми, що визначають права громадян на соціальний захист, обов'язки держави та механізми їх реалізації і захисту;

- організаційно-правові гарантії – інституції, процедури й механізми, які забезпечують практичну реалізацію соціальних прав, сприяють наданню послуг та залученню громадян до контролю у сфері соціального захисту.

Також вважаємо слушною думку автора у тому, що особливості юридичних гарантій конституційного права на соціальний захист в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови полягають у трансформації та адаптації національної правової системи до нових викликів, що може виражатися у: запровадженні спеціальних механізмів соціальної підтримки для окремих категорій населення; забезпеченні пріоритетності й терміновості реалізації соціальних прав; посиленні контролю та моніторингу за їх дотриманням; використанні спрощених і цифровізованих процедур доступу до соціальних виплат і пільг; розробленні комплексних програм соціальної підтримки, спрямованих на відновлення та інтеграцію громадян у суспільне

життя.

Розділом 3 «Конституційно-правове забезпечення права на соціальний захист: проблеми, перспективи та міжнародний досвід» детально проаналізовано проблеми і перспективи вдосконалення конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист в Україні, ґрунтовно розглянуто можливості запозичення позитивного досвіду країн Європейського Союзу щодо регламентації та реалізації конституційного права на соціальний захист,

На нашу думку, слід підтримати рекомендації автора щодо систематизації законодавства, що регламентує соціальні права громадян з метою підвищення якості нормативно-правового регулювання зазначених правовідносин, а також ефективності його використання громадянами України та застосування компетентними органами державної влади шляхом розробки та прийняття Соціального кодексу України.

Також підтримуємо думку автора щодо необхідності запозичення Україною найбільш вдалих практик створення та функціонування ефективної системи соціального захисту громадян державами Європи з відповідною адаптацією під українські соціально-економічні реалії.

Повнота викладення основних результатів дисертації в опублікованих наукових працях. Результати дослідження повною мірою представлено у наукових фахових виданнях, що відповідають вимогам МОН України, а також у виступах авторки з доповідями основних положень дисертації на міжнародних та всеукраїнських конференціях, що свідчить про належний рівень її апробації. Зокрема, О. В. Свистунова опублікувала 16 наукових праць за темою дисертації, серед яких 6 статей опубліковано в наукових фахових виданнях України, 1 у науковому періодичному виданні держави країн Європейського Союзу (Республіки Польща) та 9 тез доповідей оприлюднено у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Практичне значення і впровадження одержаних результатів полягають у тому, що напрацювання дисертації були та можуть бути використані в наступних напрямках.

Матеріали дисертації впроваджено в освітній процес Національного університету «Запорізька політехніка» при викладанні навчальної дисципліни «Право соціального забезпечення» (акт впровадження від 28.08.2025 р.).

Результати наукового дослідження використано при підготовці проектів Цільової програми соціальної підтримки населення Запорізької області на 2025–

2029 роки та Комплексної програми підтримки внутрішньо переміщених осіб на період 2025–2026 років (акт впровадження від 22.09.2025 р.).

Висновки та пропозиції, сформульовані за результатами дисертаційного дослідження, враховуватимуться під час підготовки проекту Соціального кодексу України (довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження за напрямом: «Конституційне право громадян України на соціальний захист» № 53д9/10-2025/183620 від 08.08.2025 р.).

Оцінка ідентичності анотації та основних положень дисертації. Вивчення змісту анотації та основного тексту роботи О. В. Свистунової свідчить про їх узгодженість у частині формулювання мети, об'єкта, предмета, завдань, положень новизни та висновків. Анотація стисло й коректно відображає відомості про методологію дослідження, обґрунтовані положення та ключові ідеї дисертації. Вона не містить жодної інформації, яка б не була представлена у повному дисертаційному дослідженні. І дисертація в цілому, і анотація зокрема оформлені відповідно до вимог чинного законодавства України.

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійним і завершеним науковим дослідженням О. В. Свистунової. Усі подані в ній положення, висновки та пропозиції ґрунтуються на особистих наукових напрацюваннях авторки, а також на опрацюванні літературних джерел і нормативно-правових актів.

Відсутність порушень академічної доброчесності. За результатами аналізу дисертаційної роботи та публікацій авторки порушень академічної доброчесності не встановлено.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Незважаючи на високий науковий рівень та очевидну практичну цінність дисертації, окремі її положення можуть викликати дискусію або потребувати додаткового уточнення. Водночас це жодним чином не знижує загального позитивного враження від виконаної роботи.

1. В переліку методів дослідження на с. 24 дисертації відсутній традиційний для правової науки формально-юридичний (догматичний) метод, оскільки саме даний метод використовують для аналізу юридичних текстів, при формулюванні понять, юридичних категорій, здійсненні їх класифікації, створенні юридичних конструкцій. Дисертанткою в процесі підготовки наукової праці було сформовано ряд юридичних понять, визначено їх зміст та проведено

класифікацію. Так, було проаналізовано поняття «конституційне право громадян на соціальний захист» та визначено його зміст та ознаки; було дано визначення та здійснено класифікацію гарантій конституційного права громадян на соціальний захист; запропоновано кодифікацію про соціальний захист шляхом прийняття Соціального кодексу України. Вищезазначене свідчить, що авторкою було успішно використано формально-юридичний (догматичний) метод при проведенні дисертаційного дослідження.

2. Авторкою повністю не розкрито співвідношення понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», хоча ці два терміни досліджуються дисертанткою на с. 31, а на с. 47 дисертаційного дослідження авторка наводить думку С. Прилипка щодо співвідношення вищезазначених термінів, однак своєї особистої думки прямо не наводить. В цьому контексті хотілось би знати бачення самої дисертантки щодо співвідношення двох юридичних категорій – «соціального захисту» та «соціального забезпечення».

3. Досить дискусійним, на нашу думку, є формулювання першої ознаки конституційного права громадян на соціальний захист, яке міститься на с. 96 дисертаційного дослідження. Зокрема, авторка зазначає, що «першою ознакою даного права виступає спеціальний суб'єктний склад: правом на соціальний захист за Конституцією наділені не всі, а лише окремі категорії осіб». Однак, на с. 159 авторка висловлює наступну думку: «Хоча Конституція України закріплює право кожного громадянина на соціальний захист (стаття 46), включаючи забезпечення у випадках повної, часткової або тимчасової непрацездатності, втрати годувальника, безробіття, старості тощо, конкретні механізми реалізації цього права на практиці мають ряд проблем». І дійсно, аналізуючи конституційні норми, варто констатувати, що ст. 46 Конституції України не містить жодних приписів щодо наявності чи відсутності права на соціальний захист у певної категорії громадян, але застосування певного виду соціального захисту може залежати від певної категорії громадян і конкретних обставин тієї чи іншої справи. Наприклад, усі без винятку громадяни України мають право на соціальний захист у разі втрати працездатності, але ті з них, які мають достатню кількість страхового стажу реалізують це право через пенсійне забезпечення, а ті, хто не мають достатньо страхового стажу реалізують зазначене право шляхом отримання державної соціальної допомоги. Хотілось би, аби дисертантка уточнила свою правову позицію відносно вищезазначеного питання.

4. Дисертація тільки б виграла, якби авторка запропонувала розглянути соціальний захист фізичних осіб-підприємців, а також можливості відкриття власної справи для громадян України за підтримки держави (надання державного гранту для започаткування або розширення власної справи) як

форму реалізації конституційного права громадян на соціальний захист. Адже економічною основою держави Україна є соціально орієнтована ринкова економіка, що неможлива без підприємницької активності, що є запорукою поповнення державного та місцевих бюджетів. Тим паче, що такі проекти вже є, реалізуються за допомогою цифрових сервісів та успішно адмініструються Державною службою зайнятості України, в тому числі для учасників бойових дій, в порядку, визначеному постановою Кабінету Міністрів України від 21.06.2022 № 738 «Деякі питання надання грантів бізнесу».

5. Дисертація тільки б виграла, якби у дисертаційному дослідженні було проведено аналіз теоретико-правових концепцій соціальної держави, адже саме у соціальній державі має бути створено всі умови для повної реалізації прав громадян на соціальний захист. Такий аналіз допоміг би більш повно зрозуміти усі механізми реалізації та гарантування конституційного права громадян на соціальний захист. Наприклад, відомий теоретик права, професор Д. Єрмоленко у своїй дисертації «Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальній державі» пропонує в якості гарантій забезпечення права на соціальний захист створення та функціонування соціальних судів.

Хочемо зазначити, що дані зауваження носять винятково рекомендаційний характер, є малозначущими та ні в якому разі не зменшують результати та значення дисертаційного дослідження для правової науки.

Загальна оцінка дисертації та її відповідність встановленим вимогам.

Дисертація Олени Вікторівни Свистунової є самостійним науковим дослідженням, у якому комплексно проаналізовано загальнотеоретичні та конституційно-правові засади права громадян на соціальний захист. За рівнем наукової новизни, обґрунтованістю матеріалу, висновків і пропозицій це завершена наукова праця, що відповідає спеціальності 081 «Право». Роботу виконано державною мовою з дотриманням вимог наукового стилю. Викладені авторські підходи, сформульовані положення, пропозиції та рекомендації належно обґрунтовані здобувачкою й мають практичну цінність. Отже, дисертаційна робота «Конституційне право громадян України на соціальний захист», подана на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» є самостійним і завершеним науковим дослідженням, яке має суттєве значення для розвитку юридичної науки та відповідає вимогам, установленим постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12.01.2022 р. № 44, а також наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Вимог

до оформлення дисертації» (зі змінами) від 12.01.2017 р. № 40. Авторка роботи — Олена Вікторівна Свистунова — заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент –

**професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії
комунального закладу вищої освіти**

«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»

Запорізької обласної ради,

кандидат юридичних наук, доцент

Михайло АНІЩЕНКО

Підпис Михайла АНІЩЕНКА засвідчую.

Проректор з наукової роботи та інноваційної діяльності

Хортицької національної академії

доктор соціологічних наук,

професор

– Наталія ГОРДІЄНКО